

Богдан Піонтковський-Вихватень,
м. Київ, Україна

УДК 37.013.3

ДИДАКТИЧНА СУТНІСТЬ ЗМІСТУ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ З ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ УКРАЇНИ У СКЛАДІ СРСР

В статті розглянуто дидактичну суть змісту освіти в Україні його місце і значення в педагогічній практиці з одареними учнями, проаналізовані цілі і задачі освіти і виховання того часу.

Ключевые слова: дидактика, содержание образования, одаренность, цели и задачи образования, качества личности.

In the article the essence of didactic content of education in Ukraine its place and importance in teaching practice with gifted pupils, the aims and objectives of education and training at the time.

Key words. Didactics, content of education, gifted, aims and objectives of education, quality of the person.

Відродження національної системи освіти сприяє національно-державному будівництву України. Окреслюється новий етап розвитку духовності, гуманізму, матеріальної і духовної культури української нації та національних меншин: утверджуються демократія і свобода, Україна, як суб'єкт історії, виходить на міжнародну арену.

Вивчивши документальний матеріал з розвитку освіти України за часів радянського союзу, вважаємо за необхідне висвітлити отримані дослідження у статті.

По закінченню громадянської війни суспільство СРСР почало відроджуватись у складних умовах господарського занепаду та голоду. В нашій державі Україна, зруйнованій імперіалістичними і громадянськими війнами постала задача відновлення промисловості, підйому сільського господарства, нормалізувати роботу транспорту, налагодження торгівлі, забезпечити населення засобами першої необхідності. Без підйому виробничого потенціалу неможливий подальший розвиток культури, науки, розвитку народного просвітництва.

Для забезпечення зазначених потреб суспільства особливе місце зайняло поняття «зміст освіти». Для відновлення господарства і забезпечення його надійного функціонування, перш за все, необхідно було відновити загальноосвітню школу. Це спонукало здійснити вдосконалення навчально-виховного процесу, а також реформування змісту освіти.

Обґрунтування поняття «зміст освіти» здійснювалось вченими Я. Каменський, С. Гончаренко, М. Ярмаченко, В. Паламарчук та інші. Так С. Гончаренко дає таке визначення *змісту освіти* – це система знань, умінь та навичок, оволодіння якими сприяє розвитку розумових та фізичних здібностей учнів, формуванню в них основ наук, світогляду та моралі, належної поведінки, підготовки до життя та професійної діяльності. Важливою вимогою до змісту освіти є науковість. Навчання має розкривати реальні зв'язки між явищами природи, людського суспільства, мислення, переходячи від простого співіснування явищ для встановлення причинних зв'язків. Зміст освіти визначається такими принципами: всебічність; зв'язок із життям і практикою; диференціація; систематичність і зв'язок між навчальними предметами; доступність до навчання учнів; урахування національної культури і виробництва [1].

Я. Каменський у змісті освіти вважав, що потрібно дотримуватися у навчанні послідовного і поступового накопичення знань, наслідуючи дидактичним правилам: «від близького до далекого», «від цілого до окремого», «від знайомого до незнайомого» для того, щоб учні засвоювали систему знань, а не уривчасті відомості.

М. Ярмаченко, зміст освіти вбачав у тому, що готуючи людину майбутнього, принципово важливо сформувати в неї вміння орієнтуватися в галузях наук, самостійно знаходити головне у: науковій літературі і не тільки, довідниках, енциклопедіях тощо. Окрім традиційного

навчального підручника у розпорядженні учня будуть довідники з різних предметів, інша спеціальна література. Це привчатиме учнів самостійно здобувати знання і, разом з тим, вивільнить час від механічного заучування на пошук, експеримент, дослідництво.

В. Паламарчук вважає змістом освіти вміння мислити якому вчить школа. У своїй праці «Школа вчить мислити» надає логіко-дидактичну класифікацію основних способів розумової діяльності, що використовуються при розв'язанні будь-яких задач.

С. Гончаренко дає ще одне визначення змісту освіти: «... основний елемент освітнього процесу, що складає основу, на якій досягаються його соціальні цілі. В загальному вигляді термін означає сукупність досягнень у різних сферах життєдіяльності людського суспільства, залучених до освітнього процесу. Основні складові змісту освіти містять досвід: а) ефективної практичної діяльності; б) пізнавальний; в) соціальної взаємодії у процесі досягнення спільної мети; г) морально етичний; д) духовно культурний. На зміст освіти впливають об'єктивні (потреби суспільства у розвитку робочої сили, науки і техніки, появу нових ідей, теорій) та суб'єктивні (політика керівних сил суспільства, методологічні позиції вчених) фактори. Ним сформульовано педагогічні умови до змісту освіти: зміст освіти повинен бути спрямований на досягнення основної мети виховання – формування гармонійно розвиненої, суспільно-активної особистості – громадянина України; зміст освіти повинен будуватися на науковій основі» [2].

Сутність змісту освіти в цілому базується на науці, що називається дидактика. Дидактика – це сфера педагогіки, що досліджує закономірності процесу навчання. Теорія навчання дидактики досліджує загальні закономірності пізнавальної діяльності людини, що відбуваються як під керівництвом учителя, так і самостійно, шляхом самоосвіти [3]. Термін «дидактика» походить від грецького «дидактос», що означає «навчаючий». Вважається, що цей термін ввів німецький педагог В. Ратке (1571–1635). Під дидактикою він розумів наукову дисципліну, що займається дослідженням теоретичних та методичних основ навчання.

Фундаментальну наукову доробку дидактики вперше здійснив Я. Коменський. У 1632 р. він написав на чеській мові «Велику дидактику». Під дидактикою він розумів «загальне мистецтво навчати всіх всьому». Значний внесок у розвиток дидактики здійснили такі видатні педагоги, як Г. Песталоцці, І. Герbart, К. Ушинський, В. Острогорський, а також П. Каптеров, Ю. Бабинський, Н. Груздев, М. Данілов, Б. Есіпов, Л. Занков, Н. Менчинська, М. Скаткин, В. Паламарчук та ін..

Дидактика – це сфера педагогіки, що досліджує закономірності процесу навчання. Теорія навчання дидактики досліджує загальні закономірності пізнавальної діяльності людини, що відбувається як під керівництвом учителя, так й самостійно, шляхом самоосвіти. Дидактика – від грец. *didaktikos* – той, хто отримує – розділ педагогіки, що викладає теорію освіти і навчання. Розкриває закономірності засвоєння знань, умінь та навичок, формулювання переконань, визначає обсяг і структуру змісту освіти, вдосконалює методи та організаційні форми навчання, виховний вплив навчального процесу на учнів [2].

Середні загальноосвітні навчальні заклади розв'язували такі цілі і завдання навчання та виховання:

- на початковому етапі (1–4 класи) закладаються основи всебічного розвитку дітей, забезпечується формування міцних навичок вільного, усвідомленого, виразного читання, рахунку, грамотного письма, розвиненої мови, культурної поведінки; виховується сумлінне ставлення до навчання, суспільно корисної праці, любов до Батьківщини. Збільшення терміну навчання у молодших класах на один рік сприяє фізичному розвитку дітей, естетичному вихованню, пізнанню навколишньої природи;

- на етапі неповної середньої освіти (5–9 класи) учні здобувають систематичні знання з основ наук, формують марксистсько-ленінський світогляд, знайомляться з науковими основами сучасного виробництва і провідними професіями (профорієнтація була вбудована в систему освіти), формують вміння та навички самостійної роботи. Дев'ятирічна школа є обов'язковою для всіх дітей і підлітків шкільного віку і базою для здобуття загальної середньої та професійної освіти;

- на завершальному етапі (10–11 (12) класи) забезпечується повна загальна середня освіта молоді, розширюються можливості для поглибленого вивчення окремих предметів, оволодіння трудовими вміннями та навичками, здобуття початкової кваліфікації однієї з масових професій. На більш глибокій основі формуються ідейно-моральні і громадянські якості особистості [3].

Базова та середня освіта в Україні є обов'язковою й надається в різних типах закладів освіти. Основною серед них є середня загальноосвітня школа трьох ступенів:

I – початкова школа (1–4 класи), що забезпечує початкову освіту,

II – основна школа (5–9 класи), забезпечують базову середню освіту,

III – старша школа (10–11 класи), що забезпечують повну середню освіту.

Для розвитку здібностей і талантів у дітей створюються профільні класи (з поглибленим вивченням окремих предметів чи початковою передпрофесійною підготовкою), спеціалізовані школи, пізніше – гімназії, ліцеї, колегіуми, а також різного типу навчально-виховні комплекси та об'єднання.

Як фактор формування особистості ще домарксистські матеріалісти встановили, що людина формується під впливом двох факторів: *перший* – умов життєдіяльності, *другий* – виховання.

Механізм дії цих факторів різний. У процесі такого формування особистість залучається до духовної культури суспільства, навчається способам діяльності та спілкування, виробляє ціннісні орієнтації та життєві програми. Проте результат такого впливу не піддається прогнозуванню і може не відповідати вимогам суспільства. Тому виникає об'єктивна необхідність перетворення певної частини стихійних впливів, що супроводжують особистість оточуючим середовищем, у цілеспрямованні, що передбачає формування потрібних суспільству і їй установок та ціннісних орієнтацій.

Основними суб'єктами цілеспрямованого впливу, в якому реалізуються виховні функції суспільства, є державні виховні заклади, сім'я і громадськість. Таким чином, процес формування особистості – це процес переробки нею або соціальною групою впливів, що йдуть від навколишнього середовища і суб'єктів виховання на основі досягнутого рівня їх власного розвитку.

Процес формування особистості має у своєму складі такі основні компоненти структурного плану: по-перше, природне, предметне та соціальне середовище; по-друге, об'єкт впливу – дитину, підлітка, юнака, соціальну групу тощо; по-третє, організатора впливу (вчителя, вихователя, навчально-виховний колектив, сім'ю, громадськість тощо). Ці складові процесу перебувають між собою в діалектичному взаємозв'язку: об'єкт впливу одночасно виступає суб'єктом, оскільки він є членом спільності, яка міститься у соціальному середовищі. Подібно до цього організатор впливу одночасно виступає як посередник між навколишнім середовищем і об'єкт впливу, та член певної соціальної спільності.

Кожний з цих трьох компонентів, будучи діалектично пов'язаний з іншими, обумовлює ту чи іншу ситуацію процесу формування особистості. У конкретній соціальній ситуації, де існує багатогранність зовнішніх впливів, скорегованих організаторами виховного процесу, переломлюється через призму індивідуальних соціальних установок, більш рельєфно виявляється єдність об'єктивного і суб'єктивного, зовнішнього і внутрішнього, суб'єктивації (переведення суспільного в індивідуальне) і об'єктивації (реалізації суттєвих сил вихованцем у суспільних відносинах). Ця єдність є безпосередньою об'єктивною умовою життєдіяльності вихованця, реалізації його духовних потенцій, виявлення індивідуальних позицій та самоствердження. Тут загальне і одиничне, суспільне і особисте синтезуються в особливе, поєднуючись у діалектичну єдність особистих і суспільних потреб та інтересів.

Будь-яка людська діяльність обумовлюється наявністю мети. Виховання як вид людської діяльності не є виключенням. Будь-яка діяльність для успішного здійснення, досягнення мети, якій вона підпорядкована, вимагає наявності певної «технології» (у педагогіці – методики) її реалізації. Методика передбачає визначення змісту виховання, знання про початковий та кінцевий (відображений у меті) стани об'єкта, про «ланцюжок» проміжних його станів та конкретних форм організації і методів виховання, що забезпечували б «переходи» від початкової «ланки» до кінцевого результату.

Невід'ємною складовою поняття «зміст освіти» є змісту виховання. У загальній формі зміст виховання – це процес, що міститься у змісті освіти і має певну сукупність суспільно бажаних якостей людини. Таким чином, для цього необхідно розв'язання двох (головних у цьому відношенні) питань:

1. Створити відносно цілісне уявлення про людину, як носія певних якостей, що характеризують її з важливих сторін суспільного буття. Наявність такої моделі людини, яка не тільки давала б перелік основних людських якостей, а й відображала б їх реальні взаємозв'язки та взаємозалежності, є необхідною умовою науково обґрунтованої розробки питання про зміст виховання (традиційно цю модель містить поняття «структура особистості»);

2. Визначити, які якості людини є суспільно бажаними. Перш за все, тут необхідно керуватися фундаментальним методологічним положенням педагогічної науки про зумовленість мети та змісту виховання головними відносинами у цьому суспільстві. Починаючи з певного історичного періоду свого розвитку, буржуазна держава, як виразник і охоронець інтересів класу капіталістів, свідомо ставить собі за мету формування неповноцінних, говорячи словами К. Маркса, «часткових» особистостей. Це полегшує маніпулювання свідомістю експлуатованих мас в потрібному, панівним класам, напрямі, але об'єктивно веде лише до відтермінування його неминучої загибелі [3].

На сучасному етапі розв'язання першого питання особистість характеризується, як система знань, вмінь, навичок, поглядів, переконань, інтересів, ціннісних орієнтацій, потреб, ідеалів тощо.

Таким чином, зміст навчання переважно акцентується на тих елементах структури особистості, що становлять систему знань, вмінь та навичок, необхідних підростаючому поколінню для активного включення у процес власної життєдіяльності, а у змісті виховання міститься та частина складових структури особистості, що охоплює систему її комунікативних вмінь та навичок, світоглядних поглядів, переконань, інтересів, ціннісних орієнтацій, потреб та ідеалів. У єдності із змістом навчання, зміст виховання визначає цілісний зміст загальної середньої освіти в радянській школі того періоду.

Відомо, що індивідуальними формами буття суспільних відносин є якості особистості, такі, наприклад, як: чесність, сміливість, патріотизм, тощо. Кожна така якість в її життєвих проявах забезпечується структурними складовими особистості. Різноманітність потрібних якостей особистості поділяється на кілька груп, кожна з яких характеризує певну сторону особистості. За цією ж ознакою виділяються напрями виховання, тобто, такі особливі процеси, спрямовані на формування кожної зі сторін особистості, які в єдності складають цілісний процес виховання учнів. Характеристики цих якостей кожної конкретної сторони особистості групуються за ознаками їх належності до:

- *знань* (наприклад, для моральної сторони особистості ця група якісних характеристик узагальнена в понятті «моральна свідомість»);
- *умінь та навичок* (узагальнено в поняттях «моральний досвід», «естетичний досвід» тощо);
- *поглядів, переконань, інтересів, ціннісних орієнтацій, потреб, ідеалів* (узагальнено в поняттях «активна ідейно-політична позиція», «активна моральна позиція», «активна трудова позиція»).

Важливі перетворення на початку ХХ ст., що відбуваються в галузі народної освіти відповідно до реформи загальноосвітньої і професійної школи, мають відношення до всіх сторін функціонування середньої школи: від її структури до змісту програм і підручників, від підготовки майбутніх педагогічних кадрів до розробки нових правил для учнів. Головна увага приділена підвищенню якості освіти; приводяться у відповідність з досягненнями соціально-економічного і науково-технічного розвитку, а також з віковими особливостями учнів зміст освіти у середній школі.

У свою чергу зміст загальної середньої освіти в радянській школі складався з:

- Ідейно-політичне виховання; основним змістом якого є процес формування свідомого громадянина з міцними ідейно-політичними поглядами, переконаннями, ціннісними орієнтаціями та ідеалами.

- Трудове виховання і професійна орієнтація; мстить систему знань, умінь та навичок, що їх набувають учні у процесі навчання в школі, трудові потреби та інтереси, ідеали, переконання, ціннісні орієнтації.

- Моральне виховання; базується на етичних знаннях, уміннях та навичках морального аналізу та самоаналізу вчинків, дій, інших проявів людської діяльності та узагальнюється в поняттях «моральна свідомість», «моральний досвід», «активна моральна позиція».

- Естетичне виховання;

- Фізичне виховання.

Якість Радянської освіти сьогодні дискутується. Разом з тим, необхідно підкреслити, що за короткий термін СРСР став могутньою індустріальною державою в світі. Цей факт дає можливість стверджувати, про наявність фундаментальної та якісної освіти того часу, її надійність та ефективність. Шкільні програми СРСР були досконало продумані та розраховані на творчість вчителя й розвинені розумові здібності учнів. Підручники з точних наук були написані доступною мовою для розуміння учнів.

Враховуючи необхідність створення власної економіки, радянська держава блискуче з цим впоралася, підготовляючи спеціалістів найвищого ґатунку, інженерного, наукового профілю, забезпечуючи обороноздатність держави. У 1960-х роках система освіти СРСР була визнана кращою у світі. Цей факт змусив переглянути навчальні системи багатьох держав, зокрема, і США, де всіх шокував перший космічний супутник, запущений СРСР у 1957 році.

Після цієї події США перейняли навчально-виховний досвід СРСР. Зокрема, уніфікований список обов'язкових предметів, більш глибоке вивчення точних наук, створення відповідних відділів освіти у великих містах та штатах за прикладом радянських місцевих та обласних рад, що контролювали школи і шкільні програми.

Зміст радянської освіти полягав, у першу чергу, в колективній формі навчання. Тобто, в засвоєнні предмету учню допомагав не тільки вчитель, а й більш здібні учні, незалежно від соціального статусу. По-друге, важливо відзначити високу якість й ретельність в обробці викладеного матеріалу в підручниках з предметів, що було внесено до шкільної програми.

У 1958–1964 рр. М. Хрущовим була проведена реформа системи народної освіти зі введенням 11-ти річної школи. Тоді, радянська школа недостатньо реагувала на швидкий прогрес у науці та техніці, зміни у виробництві. За повоєнні роки система управління школою не змінювалась. Випускники середньої школи неохоче йшли працювати на виробництво, вважаючи таку працю неprestижною.

У свою чергу ВУЗи у середині 1950-х років могли прийняти на навчання лише 450 тисяч випускників середньої школи (з більш ніж 1,5 млн.) більшість з них не були готові до трудової діяльності на заводах та колгоспах. Необхідно відзначити що у цей період народне господарство потребувало робочих рук. Таким чином, реформа в освіті повинна була зняти протиріччя, що виникло між загальним прагненням отримання до вищої освіти й потребами економіки в робочих руках.

Перші спроби політехнізації школи у 1954 та 1955 не були успішними. У 1958 році було прийнято Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям й про подальший розвиток системи народної освіти СРСР». Згідно цього закону, здійснення загальної середньої освіти (одинадцятирічної) залишалось однією з важливих задач і середня загальноосвітня школа набула «політехнічного профілю». Після отримання загальної середньої восьмирічної освіти молодь повинна «включатись у посильну суспільно корисну працю», й подальше навчання пов'язувалось з виробничою працею у народному господарстві.

Ті випускники, хто бажав отримати повну середню освіту повинен був навчатись або у середній загальноосвітній трудовій політехнічній школі з виробничим ухилом, чи середньому профтехучилищі (технікумі), чи у вечірніх (змінних) або заочних школах робітничої і сільської молоді. Навчання у ВУЗах також максимально поєднувалось з роботою на виробництві.

Разом з тим, задумана реформа в освіті вже на початку впровадження мала певні проблеми. Матеріально-технічна база школи виявилась непередбаченою до реалізації задач

виробничого навчання. В абсолютній більшості шкіл вибір професії обумовлювався випадковістю і був незначним.

У 1963 році стало очевидним, що середня школа не підходить в якості основного джерела поповнення підприємств та будівництв кваліфікованими кадрами. Не виправдали себе заочні та вечірні форми навчання середньої освіти. На практиці основна маса бажаючих отримати середню освіту обрала одинадцятирічну загальноосвітню школу. Загальний рівень підготовки учнів знизився. Понизився інтерес до гуманітарних наук. Підсумок реформи виявився невтішним: загальноосвітній потенціал суспільства знизився. З вересня 1964 року середня школа знову стала десятирічною. Останній випуск одинадцятирічки (разом з десятими класами) відбувся у 1966 році.

Проте, середній рівень базової освіти в СРСР був достатньо високим. Ефективним був пошук талановитих дітей з подальшим їх відбором для вищої освіти та наукової діяльності.

Таким чином, виходячи із сьогодення можна сказати, що більшовики, як і за царизму, пригнічували систему української національної освіти, науки, культури, та української інтелігенції. Гуманізм витісняється автократизмом, законність – свавіллям, вірність, благородство – доносами та зрадами. Формувалась «людина-гвинтик», створювалась держава-казарма, як «єдина історична спільність людей – радянський народ». Отже необхідно визнати, що були певні «перегини» у державній системі.

Не зважаючи на вищезазначені недоліки радянської школи, на початку реформ Україна була одна з лідерів у світі в сфері розвитку вищої і середньої освіти.

Сьогодні в Українській системі освіти відсутній контроль за її діяльністю, а ініціатива освітніх реформ виходить від державних чиновників, а не від учених-педагогів, суспільства та незалежних експертів, що значно знижує ефективність освіти. Виходячи з цього досвіду, нам потрібно сьогодні пам'ятати про помилки минулого, й будувати майбутню освіту.

Використані літературні джерела

1. Педагогічний словник [Текст] / за ред. дійсного члена АПН України Ярмаченка М. Д. / М. Д. Ярмаченко. – К.: Педагогічна думка, 2001 – С.212; – С. 142.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене [Текст] / С. У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – С. 184.
3. А. М. Алексюк Педагогіка [Текст] // Алексюк А. М. та інші. – К.: «ВИЩА ШКОЛА», 1985. – С. 61; – С 67–68.

Bibliography

1. Pedahohichnyy slovnyk [Text] / za red. diysnoho chlena APN Ukrayiny Yarmachenka M. D. / M. D. Yarmachenko. – K.: Pedahohichna dumka, 2001 – S.212; – S. 142.
2. Honcharenko S. U. Ukrayinskyy pedahohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk. Vydannya druhe, dopovnene y vypravlene [Text] / S. U. Honcharenko. – Rivne: Volynski oberehy, 2011. – S. 184.
3. A. M. Aleksyuk Pedahohika [Text] // Aleksyuk A. M. ta inshi. – K.: «VYSHCHA SHKOLA», 1985. – S.61; – S 67-68.